

19. YÜZYIL SONUNDA HALEP'TE İNGİLİZ BELGELERİNE GÖRE TOPLUM, YÖNETİM VE KONSOLOSLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Fulya DÜVENÇİ KARAKOÇ*

ÖZET

İngilizler XVI. Yüzyıl sonlarından itibaren Ortadoğu'da askeri, siyasi ve ticari görevlerle donatılmış temsilcilikler bulundurdu ve bunları sık sık değiştirip, yaygınlaştırdı. Araştırma, bunun ardındaki nedeni yani Halep'in önemini ortaya koymayı ardından bu ilginin somutlaşmış olarak belgelere yansıyan detaylarında öne çıkan bakış açılarını yani belgelerin yansıttığı günlük yaşamı ve iç-dış dengeleri saptamayı hedeflemektedir. Bölgede etkin olma gayretlerinin nedenlerini anlamak için Halep'in kısaca Osmanlı öncesi tarihine bakılacak, ardından Osmanlı döneminde ve özellikle incelediğimiz dönemdeki demografik, ekonomik, sosyal kültürel ve uluslararası ilişkiler açılarından öne çıkan noktaların saptanmasına çalışılacaktır. Son olarak İngiliz belgelerine yansıyan unsurlar incelenerek, İngilizlerin bölgeyle neden yakından ilgili oldukları ve bu ilgi çerçevesinde hangi faaliyet ya da istihbarat eylemlerinde buldukları ortaya koyulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Halep, Osmanlı Ortadoğusu, İngiliz Konsolosluğu, 19. Yüzyıl.*

---

* Dr., Uludağ Üniversitesi, Tarih Bölümü (fkarakoc@uludag.edu.tr). Bu çalışmanın kısa bir sunumu, Temmuz 2010'da Van'da gerçekleştirilen CIEPO 19. Uluslararası Sempozyumunda sunulmuştur.

ABSTRACT

"Relationship Between Society, Governance and Consulships in Aleppo at the End of 19th Century According to British Documents"

After the end of the 19th century, British Kingdom's diplomats were in Middle East equipped with military, political and economical duties and they were usually changed and also be increased by number. This paper aims to find out the reason of this situation and also Halep's importance. While trying to find out informations about ordinary life, English Foreign Office archives will be used.

Key Words: *Haleppo, Ottoman Middle East, Consolate of British, 19th Century.*

Kavşak Noktası Olan Kent Halep

Halep'in coğrafi konumu bu kentin özellikle Doğu Akdeniz limanlarından beslenmesini sağlamıştır. Bu kazanım Halep'in Anadolu'ya ve Basra'ya doğru açılmasına neden olmuştur. Bu önemli iktisadi sahalara elbette yollar ve ulaşım araçları sayesinde gidilmektedir. MÖ.3000'lerde Fırat-Dicle ülkelerinde araba geliştirilmiş, bir büyük sandığa iki veya dört tekerlek takıp buna eşek ya da öküz koşulmuştur. Zamanla birkaç ağaç gövdesi yan yana getirilerek sal, bir ağacın içi oyularak kayık yapılmış; deri kullanımı ve kalafatlama yöntemleri ile yelken elde edilerek su üzerinde yük taşınma başlamıştır.¹

Antik dönemde Halep'in bağlantılı olduğu Doğu Akdeniz Limanları Hint-Çin mallarının aktarım alanı olmuştur. Roma döneminde bir yandan imparatorluğun lüks talebi diğer yandan da Akdeniz Dünyası'nın tüketim talebi için Hindistan ticaret yolu kullanıldı. Bu, Uzakdoğu'ya ilk yoldu ve ardından yeni bir yol daha açıldı. Çin ipeği ve Çin porseleni elde etmek için önce gemiyle Antakya'ya geliniyor, daha sonra Suriye Çölü aşılarak Fırat'a, sonra da Pamir yaylasına varılıyor, Gobi Çölü'nden Çin Seddi'ne ulaşıyordu.² Halep, Roma döneminde büyümesini sürdürdü ve kalesi kutsal mekanları barındıran bir akrapol halini aldı.³ IX. Yüzyılda Halep, Venediklilerin dokumalarını getirerek Gilan ipeği satan kervanlarla buluştuğu bir merkez olmuştu.⁴

---

¹ René Sedillot, *Dünya Ticaret Tarihi*, Çev. E.M. Erendor, İstanbul 1983, s.26.

² Romalılar ticari ve askeri amaçlarla du yollarından da yararlandılar. Avrupa'da Esko, Ren, Loire ve Tuna ırmaklarında tahıl, tuz ve bez taşımaktaydılar.

³ Mahmud Haritani, "Halep" maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.15, s.239-240.

⁴ J. Sauvaget, "Halep" maddesi, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C.5/1, s.117, 121.

XI. Yüzyılın ikinci yarısında Suriye ve Anadolu'ya yapılan Türkmen göçleri bölgede üretim artışına sebep olmuş, Selçuklu Devleti sayesinde Orta Asya'dan İran'a, Irak'a ve Akdeniz'e kadar siyasi istikrar geldiğinden ulaşım ve ticaret herketlenmişti.

İpek Yolu, Çin içlerinden başlayıp Afganistan-İran-Irak hattını kullanarak Suriye sahillerinde Akdeniz'e ulaşıyordu ve bu dönemde Anadolu yol şebekesine bağlanmıştı. XI. Yüzyıl ve sonrasında Anadolu üzerinden Tebriz'e uzanan kervan yolları, Akdeniz'de Ayas ve Antalya limanlarından, Karadeniz'de ise Trabzon'dan başlıyordu. Haçlı prensliklerinin ortadan kaldırıldığında Suriye sahilleri Mısır'a bağlanmıştı ve artık Avrupalılar için Levante'den İran'a ve Asya içlerine giden en kısa ve güvenilir yolun başlangıç noktası Ayas Limanı idi. Halep'ten gelen kervanlar ise İskenderun'da sahile ulaşıyordu ancak bu limanın ıssız bir yer olmaktan çıkıp gelişmesi XIV. yüzyıldan sonraki dönemlerde gerçekleşecekti.⁵ XII. yüzyılda İskenderun Körfezi'nin en önemli limanları arasında bugünkü adı Yumurtalık olan Ayas (Lajazzo,) ile Kız Kalesi olarak bildiğimiz Korykos bulunuyordu. Ayas, Tarsus Limanı'nın alüvyonlarla dolmaya başlamasından sonra önem kazanmıştı. Bu limanın adının Aigai iken değişikliğe uğramasında bile ticari hareketliliğinin payı bulunuyordu. Kente ticaret için gelen Venedikliler adını İtalyancalaştırarak önce Aiazzo'ya, zamanla Lajazzo'ya çevirmişlerdi. XIII. yüzyıl sonlarına doğru buradan geçen Marco Polo Ayas hakkında bilgi vermişti.

Ayas Limanı'nın önemi XIII-XIV. yüzyılda bölgeyi etkileyen siyasal ortamda arttı. İtalyan tüccarları için Bursa'nın ihraç merkez haline gelmesinden önce ipek ticareti Tebriz – İstanbul kanalıyla yapılıyordu. Halep, Akdeniz için ikinci transit merkeziydi. Ayas İlhanlılar döneminde (1256-1336) başlıca transit merkezi oldu⁶.

Akdeniz'in doğusu Osmanlı egemenliğine girmeden önce Bağdat-Âna-Hit-Halep yolu işlek bir ticaret yoluydu. Bu durumu ortaya koyan ve Mısır, Halep ve Şam'dan gelen kumaşların da buradan geçtiğini bildiren, I. Süleyman dönemine ait bir kanunname bulunmaktadır.⁷ Sultan I. Süleyman

---

⁵ 1432'de Doğu Akdeniz'den geçen Broquiére yöre limanlarına ve ticarî ortama ilişkin bilgiler bırakmıştır: "...Oradan Şam'a döndüm ve Türkler hazır olunca yola çıkmak üzere ben de hazırlandım. ....Buradan ayrıлып yola çıktık ve konaklamak amacıyla, bir fersah uzaklıkta bulunan ve Suriye'deki hanlara benzeyen küçük bir kervansarayaya geldik. Burası sözü edilen körfezden ve Ayas adı verilen şehirden daha yukarıdaydı" Ch.Schefer (Ed), *Bertrandon de la Broquiére'in Denizaşırı Seyahati*, Çev. İlhan Arda, Eren Yay., İstanbul 2000, s. 151, 169.

⁶ Halil İnalçık, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2008, s. 218.

⁷ İnalçık, *a.g.e.*, s.83.

1534'te Bağdat'ı bir yıl sonra da Basra'yı Osmanlı egemenliğine kattı. Osmanlılar İnan Körfezi ticaretinin dağıtımını yapmaya başladılar ve aynı dönemde Hint Denizi'ne donanma gönderdiler. Bu yolla ipekli ve diğer lüks kumaşların, kokuların, değerli taşların, Çin porselenlerinin ve baharatın ticareti yapılıyordu.⁸

Osmanlı düzeninde Basra'dan başlayarak tüm bölgede eyalet ve sancak yönetimleri oluşturuldu. Kadıliklar hukukî işlemleriyle üretim ve ticaret hayatının istikrarını sağladı. Osmanlı mukataa sistemi de limanlara gelen her çeşit malın sorunsuz sevk edilmesini sağlayan ayrı bir etkendi. Böylece Doğu Akdeniz limanlarına arka planda aktarım noktaları olan şehir ve kasabalar önemli bir iktisadî hareketlilik içine girdi.

Bölgenin iktisadi gelişimine katkıda bulunan bir başka nokta da Basra'ya ve denizin ardalanındaki diğer merkezlere mal akışını sağlayan ulaşım sisteminin düzenli işleyişiydi. Bu bağlamda özellikle Fırat nehir taşımacılığı dikkati çekmektedir. Akdeniz'le Fırat'a eşit mesafede bulunan Halep bunları bağlayan tek karayoluna da evsahipliği yapıyordu. Hindistan'dan gelen ticari ürünler gemilerle Basra'ya getiriliyor; buradan nehir gemileri ile Fırat üzerinden Birecik'e varıyor; oradan deve kervanlarıyla Halep, İskenderun, Trablusşam ve diğer limanlara sevk ediliyorlardı.⁹ Fırat taşımacılığı XVII. yüzyılda 300 civarında nehir gemisiyle gerçekleşiyordu ve Birecik'ten Basra'ya 15-16 günde gerçekleştiriliyordu. Gemiler bir yandan Hint-Basra emtiası taşıırken diğer yandan da Osmanlı topraklarına dahil olan Irak'taki merkezler için deniz yoluyla gönderilen ikmal ve hububat maddelerini iletliyordu.¹⁰ İngilizlerin ve Hollandalıların Doğu Hindistan şirketlerinin raporlarında, Basra Körfezi'ne gelen yüklerin çoğunu Hint tekstil ürünlerinin oluşturduğu görülmektedir.¹¹ Osmanlı belgelerinde genel olarak "Basra malı" olarak belirtilen bu ticarî eşya iç tüketime de sunulduktan sonra Doğu Akdeniz limanları üzerinden sevk ediliyordu. Menzül uygulaması ulaşım ağının işleyişinde olumlu etkisi

---

⁸ Rober Mantran, *XV.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. M.A. Kılıçbay, Ankara 1995, s. 131.

⁹ Ayıntab sicilleri, nehir gemilerinin inşasında ve Birecik'ten Doğu Akdeniz limanlarına sevk edilen malları taşıyan mekkarîlerin örgütlenmesinde Ayıntab'ın önemli bir yeri olduğunu ortaya koymaktadır. Yusuf Oğuzoğlu, "Hint- Basra Mallarının Akdeniz Ticaretine Aktarımı: İskenderun ve Payas Limanları (XVI-XIX. Yüzyıllar)", *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu I (İzmir ve Doğu Akdeniz)*, 7 Mayıs 2009, Mekkarîler taşımacılık için deve, katır, beygir gibi hayvanları kiraya veren profesyonel nakliyecilerdi. Yusuf Oğuzoğlu, "XVI. ve XVIII. Yüzyıllarda Gaziantep Şehrinin İdarî ve Kültürel Durumu", *Şahinbey Semineri Bildiri Kitabı*, ODTÜ Gaziantep Mühendislik Fakültesi, Gaziantep 1985, s.11.

¹⁰ Cengiz Orhonlu, *a.g.e.* s.117-119.

¹¹ İnalçık, *a.g.e.*, s.15.

olan bir unsurdur. Bu dönemde Payas menziline İskenderun menziline uzaklığı 3 saat, İskenderun menziline Antakya menziline uzaklığı 13 saat, Antakya Halep arası 22 saat, Halep Birecik arası ise 26 saat alıyordu.¹² İskenderun-Payas Limanlarının ard alanında Halep önemli bir merkez olarak yükseldi.

İkincil bir kent olarak Halep'in merkez sancağına bağlı bulunan Ayıntab (Gaziantep) göze çarpmaktaydı. Ayıntab, Osmanlı döneminde bir ulaşım merkezi konumundaydı. Halep üzerinden Ayıntab-Malatya-Kayseri doğrultusunda devam eden işlek ticaret yolu Anadolu'ya ulaşıyordu.¹³ Ulaşım açısından başka bir önemi de kentin önemli iskeleler olan İskenderun ve Payas'ı Fırat nehir yoluna bağlayan kara yolu üzerinde bulunmasıydı. İskenderun-Payas ile Birecik arasındaki geniş hacimli kara taşımacılığı genellikle Ayıntablı mekkârîler eliyle yürütülüyordu.¹⁴ Bunun dışında Ayıntab'ın beyaz ve mavi hafif pamukluları Halep, İskenderun üzerinden Fransa'ya ihraç ediliyor ve sevk edilen miktarlar dikkat çekici boyutlara ulaşıyordu.¹⁵

Halep, bu özellikleriyle erken tarihlerden itibaren Akdeniz'den gelenleri Fırat'a ulaştırarak güneye devam etmelerini sağlayan bir pazar olmuştu. İpek Yolu ticaret amaçlı seyahatin en çok yapıldığı yoldu ve Halep bundan yüksek düzeyde faydalanıyordu. Ayrıca yerleşim merkezinin etrafındaki verimli geniş araziler tarımsal üretimi, zeytinlik ve dutluk alanlar ise sabun ve dokuma imalatını besleyerek kentin ekonomik önemini arttırıyordu. Bu durumu ekonomik rakamlardan izlemek mümkündür. Avrupa'dan Halep'e gelen malları vergilendirmesini yapan Efrenc Gümrüğü ve Akmişe-i Efrenc Dellâliyesi Mukataası gelirleri 1520'de 5.200 akçe iken, 1584'de 340.000 akçeye çıkararak %1.249 artış göstermişti. Halep'e Mısır, Gazze ve Basra'dan gelen kumaş, yünlü ve pamuklu dokumalardan (akmişe) alınan Damga vergisi bedeli ise 1520'de yıllık 100.000 akçe iken 1584 yılında 266.417 akçeye yükselerek %166 artış kaydetmişti. Halep'te şehirde

---

¹² Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara 2002, s. 132-133.

¹³ Franz Taeschner, *Das Anatolische Wegenetz. Nach Osmanischen Quellen. II*, Leipzig 1926, s.56. Anadolu'da yoğun Türkmen nüfusunun oturduğu bölgeyi batıdan doğuya doğru baştan başa kateden Evliya Çelebi Maraş-Kınık-Besni-Ayıntab-Kilis üzerinden Halep'e geçmişti. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, IX, İstanbul 1935, s. 312.

¹⁴ Örneğin H. 1143/M.1730 tarihli bir sicil kaydında 300 mekkârîden bahsedilmektedir. Gaziantep Şer. Sic. 82/60, 75; ayrıca bkz. 28/29, 40. Yay. C.C. Güzelbey-H.Yetkin, Gaziantep 1970.

¹⁵ İngiliz donanma erleri ve genellikle Afrika'dan Amerika'ya getirilen zenci köleler Marsilya'dan getirilen bu aşağı kalite mavi pamukluları giyiyorlardı. Bu bağlamda yapılan dışsatım 1728 yılını izleyen kırk yılda yaklaşık 280.000 parçayı bulmuştu. İnalcık, e.g.e.,s. 113.

satılan mallardan, dokunan kumaşlardan ve kesilen hayvanlardan alınan Pazar-ı Bac (Bac-ı Bazar-ı Siyah) bedeli ise 1536'da 25.000 akçe iken 1584 yılında 65.000 akçeye yükselerek kara ticaretinde %160'lık bir artışı göstermiştir.¹⁶

Bu ekonomik canlılık Avrupalıların bölgeye ilgisini arttırıyordu. 15. Yüzyıl başlarından beri öncelikle İtalyanların (Venedik) olmak üzere Avrupalıların kentte temsilcilikleri bulunmaya başlamıştı.¹⁷ 1548'den itibaren ise Venedik'in Suriye Konsolosunun ikamet yeri Halep haline getirildi. Çünkü artık Baharat Yolu Fırat'ı kullanarak Halep üzerinden işlek hale gelmişti ve bunun yanısıra Halep'in ipeklilerine olan talep de yüksekti. Ardından 1557'de Fransızlar Halep'te konsolosluk kurdu.¹⁸ 1581'de İngiltere'nin Halep ticaret imtiyazını alan Levant şirketi için Şam'dan önce konsolosluk ikameti olarak Halep seçilmişti. Kent, 1583'de konsolos vekilinin ve 1586'da Suriye konsolosunun baş ikametgahı oldu. 1613'de de Flemenkler burada konsolosluk kurdular.¹⁹ Hollandalılar da 1613'de konsolosluk ve akabinde ticaret evleri açtılar.²⁰

Bölgedeki ekonomik canlılığı, sadece uluslar arası ticarete bağlamak doğru olmaz. Halep'in çölle komşu konumu, kuzeyinde doğusunda ve güneyinde bulunan hayvancılığa uygun arazileri hayvanların otlatılmalarını sağlıyordu. Bu şekilde yapılan üretimin sonucunda kente yün, et, kilim, halı sağlanıyordu. Bu kabileler ayrıca kervan ticaretinin devamı için yük hayvanı teminini, bunun yanısıra da bölgeye ilişkin tecrübeleri sayesinde rehberlik ederek erken dönem hizmet sektörünü oluşturuyorlardı. Böylece çöl ile kent arasında uzun süreli bir ilişki kurulmuştu. Üstelik Halep'in savunmaya uygun konumu bu ilişkiyi dengede tutmuştu. Osmanlı yönetimi sürecinde Halep özellikle sunduğu iktisadi koşullar nedeniyle göçebe olmayanlar için de bir cazibe merkezi oldu. 17. Yüzyıl başlarına ait kayıtlar kentte Kayserili, Bursalı, Ayıntablı, Mısırlı, Şamlı, Malatyalı, Erzurumlu, Suruçlu, Antakyalı, Urfalı, Azazlı, Harputlu, Kilisli ve Beyrutlu çok sayıda vergi mükellefi

---

¹⁶ Enver Çakar, XVI. Yüzyılda Halep Sancağı, Elazığ 2003, s. 258.

¹⁷ Eliyahu Ashtor, Levant Trade in the Later Middle Ages, Princeton, NJ, 1983, s.325'den aktaran Bruce Masters, "Halep: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan Kenti", Edhem Eldem, Daniel Goffman ve Bruce Masters, "Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul", Çev. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.23.

¹⁸ Masters Fransızların konsolosluk kurmasına ilişkin tarihi 1557 olarak verirken, Sauvaget 1562 yılını işaret etmektedir. Masters, a.g.e., s.29; Sauvaget, a.g.m., s.121.

¹⁹ Masters, a.g.e., ss.29-30.

²⁰ Sauvaget, a.g.m., s.121.

bulunduğunu göstermektedir.²¹ Bu bilgiler kentin önemini, çekimini ve Anadolu ile bağlantılarını ortaya koyması bakımından önemlidir. Mustafa Öztürk'ün araştırma sonuçlarında 1616 yılında Halep'in erken iktisadi önemini ortaya çıkartan bilgiler bulunur. Halep'te 33 tüccar, 24 dellal, 20 hamal ticari hayata işaret ederken, boya, ipek ve dericiliğin ekonomik yaşamda önemli yeri olduğu anlaşılmaktadır.²² Halep yolların kavşak noktasında olmasından ötürü kültür alış verişinin de yoğun olduğu bir yerdi. Müzikten yemek kültürüne, siyaset ve hukuk teorisinden kahvehane eğlencesine, kentte boy veren sufi tarikatları ve kırsal alandaki köylülere tarafından benimsenen dini aykırılıklara kadar, Kuzey Suriye'de Anadolu'dan gelen kültür tohumlarından bir biçimde etkilenmeyen hemen hiçbir şey yoktu.²³

Osmanlılar Hint Denizi'nde ilerlemedi ve Hürmüz'de yeniden Portekiz egemenliği oluştu.²⁴ Hürmüz bu yeni süreçte Doğu Akdeniz bağlantılı ticaretin antreposu haline gelirken, Halep pazarı da gelişti.²⁵ Halep aynı zamanda Avrupa'ya Orta ve Yakınoğu'dan sevkedilen mallar için antrepo olma özelliğini de taşıyordu. Hollanda ve İngiliz tüccarlarının faaliyet gösterdiği İskenderun Limanı XVIII. yüzyılda Trablusşam'ın yerini almıştı.²⁶

Sanayi Devrimi, pek çok şeyle birlikte Doğu Akdeniz limanlarının konumunu ve Basra ticaretini de değiştirdi. Makinelerin üretimi için bol hammaddeye ihtiyaç duyuluyor, ortaya çıkan büyük miktarlardaki ticarî eşyanın çabuk ve ucuz biçimde nakledilmesi gerekiyordu. Buna bağlı olarak Ortadoğu ile ilgili çok sayıda tasarı gündeme gelmeye başladı. Paul Imbert'in 19. yüzyıl sonunda bölgedeki iktisadî gelişmelere ilişkin İngiliz kaynaklarından yaptığı aktarımları özellikle İskenderun Körfezi'ni Basra Körfezine bağlamayı hedefleyen demiryolu projesinin ortaya çıkması noktasında aydınlatıcıdır.²⁷ Bin dört yüz kilometre uzunluğunda olan ve

---

²¹ Mustafa Öztürk, "1616 Tarihli Halep Avarız - Hane Defteri", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/868/11026.pdf> ss.265-266.

²² Mustafa Öztürk, a.g.m., ss.266-267.

²³ Masters, a.g.m., ss.28-29.

²⁴ Salih Özbaran, "Basra Beylerbeyliği'nin Kurulması", *TÜEF Tarih Dergisi*, c.XXV, 1971, s.51-72.

²⁵ İnalçık, a.g.e., s. 84.

²⁶ İnalçık, a.g.e., s. 113.

²⁷ "Altmış yıl kadar önce Londra'da Fırat üzerinden su yolu taşımacılığıyla Bağdat'a ulaşmaktan sık sık söz ediliyordu. Avam Kamarası'nda çoğu kez ileri sürülen öneriler, kamuoyunu Avrupa'ya, Mezopotamya'dan geçerek Hindistan'a bağlayacak bir demiryolu düşüncesine alıştırdı. İskenderun Körfezi'ndeki Süedieh'den Basra Körfezi'ndeki Kuveyt'e bir demiryolu döşeme amacıyla 1852'de bir şirket kuruldu. Bu şirketin

maliyeti on milyon sterlin olarak hesaplanan hattın yapımı 1872'ye doğru yeniden gündeme geldi. Ancak İskenderun Körfezi'ne egemen olan Kıbrıs adası İngilizlerin eline geçtikten sonra bile bu projenin hayata geçirilmesi mümkün olmadı. Süveyş Kanalı açıldıktan sonra İsmailiye'nin Kuveyt'e bağlanması, ya da İngiltere'nin İskenderiye ile Hindistan arasında bir demiryolu yapılması tasarısı, hatta Rusların, Akdeniz'i, Basra Körfezi'ne bağlayan bir demiryolu projesi söz konusu oldu ancak tamamlanan bir çalışma bulunmuyordu.

Halep, Suriye toprakları arasında ürün temini açısından önde gelen bir yer olmasının yanı sıra, İngiliz ve diğer yabancı tüccarların yerleşik düzen kurmuş oldukları tek iç bölge kenti olma özelliğine sahipti. Üstelik burada yaşayanların gelenekleri Suriye'nin diğer yerlerine nazaran ticarete daha yatkındı. İktisadi yaşama hizmet edebilecek çok sayıda mekana sahip olması da bunların uygun koşullarla kullanılabilmesini sağlıyordu. Fırat'a yakınlığı kentin doğrudan ticaret yapmak üzere gelen yolcularla dolu olmasını sağlıyordu. Bunun yanı sıra kentteki lüks yaşama geleneği ciddi bir tüketim malı talebi oluştuyordu.²⁸

Halep'te Osmanlı Yönetim Düzeni

Osmanlı egemenliğinde Halep, kısa süre sonra topraklara katılan Şam'ın idari alanı içinde yer almış, Şam Beylerbeyliğinin bir sancağı olmuştu. Bu durum, hem Osmanlıların ele geçirdikleri yerlerdeki kurulu idari yapıdan yararlanmayı tercih etmelerinden hem de İslam dünyası için Şam'ın öne çıkan öneminden kaynaklanıyordu. Ancak bu konudaki ilk önemli hareket, Şam Valisi Memluk Cenberdi el-Gazali'nin bağlılık yemininin oğlu için geçerli olmadığını açıklayarak ayaklanma başlattığı dönemde Halep komutanı Karaca Ahmed Paşa'nın Osmanlı Sultanından yana tavır almasıyla ortaya çıktı. Halep savunma duruşu alınca Osmanlı'nın Şam'ın egemenliğini tekrar sağlamasını kolaylaştırmış oldu. Bunun ardından 1549'da Halep, İstanbul'a bağlı müstakil bir beylerbeylik haline getirildi. Ancak eyalet hazinesinin Şam'a bağlı bulunduğu karmaşık bir yapı bir süre devam etti. Hazinesinin ayrılması sonrasında da iki eyaletin askeri güçleri arasındaki eşitsizlik nedeniyle Şam'ın Halep'e akınları söz konusu oldu.

---

yönetmenleri olan General Sir Francis Chesney ile M. William Andrew, 1856'de Bab-ı Âli'den imtiyaz fermanıyla kullanılacak sermayenin geliri için güvence vaadi kopardılar. Ama, bu güvence için gerekli teminatı elde edemedikleri için, halka hisse senedi satmaya girişemediler. Böylece imtiyazları suya düştü." Paul Imbert, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri Türkiye'nin Meseleleri*, Çev. Adnan Cemgil, Havas Yay., İstanbul 1981, s.25-27, s. 32-33.

²⁸ İngiliz Konsolosu Bowring'in hatıraları Bowring, *Commercial Statistics*, s.77'den aktaran Masters, a.g.m., s.76.

Osmanlı Devleti, bu toprakların ele geçirilmesinin ardından, buradaki yönetimin eskiden alışlageldiği biçimde yerel güçlerin önderliğinde sürdürülmesi ya da tamamen yenilenip tımar sisteminin kurulması arasında bir karar vermek zorundaydı. Yukarıda söz edilen Şam ayaklanması bu kararın ikincisi yönünde alınmasına neden oldu.

17. Yüzyılda Halep'in ticari merkez olarak çok önemli bir hale gelmesi, bölgenin önemli miktarda göç almasına neden oldu. 16. Yüzyıl sonlarında 80bin olan nüfusu, 17. Yüzyıl ortalarında 120bine ulaşmıştı. Üstelik bu artışın kaydedildiği yıllar Kolera ve Veba nedeniyle önemli kırimların görüldüğü bir süreçti.²⁹ Bu gelişmeler aynı zamanda bölgenin kırsalındaki nüfus yoğunluğunun önemli biçimde gerilediği bir tablo çizdi. 18. Yüzyılda kervanların Bedevi saldırılarından korunması için buralara önce Türkmen kabileleri, ardından da Çerkez göçmenlerinin yerleştirilmesi³⁰ sözkonusu oldu. Ancak bir yandan da dünya ticaretindeki değişiklikler ipek pazarı olarak İzmir'in Halep'e tercih edilmesine neden olmaya başlamış³¹ ve bazı değişikliklerin işaretini verir olmuştu.

Osmanlı salnamelerinden hareketle Halep'in üretimi sıralanırken öncelikle tekstil ürünlerinden söz etmek gerekir. Bu bağlamda, âlâ sırma ve her çeşit ipekli sırmalı çarşaf, kefiyeler (başlık), mendiller, maşlahlar (kol yerine yırtmaçları olan bir giysi), çetari (ipek ve pamuklu dokuma), canfes (ince parlak iki renkli kumaş), atlas, kutni (pamuklu dokuma), gezi (ipekli ve eni boyu bir arşın olan kumaş), oda döşemelikleri, pamuk ve yünden elbiselikler, Acem taklidi şallar, Şam taklidi hırkalar, basma mendiller, alacalar sıralanmaktadır. Ayrıca; güzel mısır hasırları, kokulu kil, enfiye, sabunlar, âlâ şeker mamülleri, pastırma, tuzlu fıstık ve benzeri ürünler de kentte üretilmektedir.³² Kentte, terzilik, saraçlık, kuyumculuk, marangozluk, taşçılık, sabunculuk, nişastacılık, kasablık, bakkallık, debbağlık, kalaycılık, bakırcılık gibi zanaatlar icra edilir.³³

Halep, basınla erken tanışan bir yer olup, Osmanlı Devleti'nin Arapça ilk basımevine evsahipliği yapmasıyla (1706) da bölge kentlerinden kültürel bir farklılık sergilemektedir. Maruniler de 1857'de Arapça faaliyet gösteren bir başka basımevi kurmuşlardır.³⁴

---

²⁹ Andre Raymond, "The Population of Aleppo in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *International Journal of Middle East Studies*, S.16 (1984), ss.447-460.

³⁰ Masters, a.g.m., s.50.

³¹ Masters, a.g.m., s.63, 30, 80, 83.

³² Salname-i Vilayet-i Halep, H.1314, s.174 vd.

³³ Salname-i Vilayet-i Halep Hicri 1314, s.130.

³⁴ Masters, a.g.m., s.63.

1864 Yılında yürürlüğe giren vilayet nizamnamesine göre Osmanlı taşra mülki idaresi eyelet sisteminden vilayet sistemine dönüştürüldü. Vilayetin bütün mülki, idari ve mali işlerinden doğrudan padişah tarafından atanan vali sorumlu idi. Sancaklarda mutasarrıflar, kazalarda kaymakamlar, köylerde muhtarlar bulunacaktı. 1871 Tarihli nizamnamede nahiye idaresinin başında bir müdür bulunacağı belirtiliyordu.

1865 Senesinde Halep vilayeti kapsamında Halep, Üzeyr (Payas), Adana, Kozan, Maraş ve Urfa sancakları vardı. 1876 Yılında Halep vilayeti Halep, Urfa, Maraş ve Zor sancaklarından oluşuyordu. 1881 Yılında Zor sancağı müstakil hale getirildi. 19. Yüzyılın sonunda ise (1897-1998) Halep vilayeti Halep, Maraş ve Urfa olmak üzere üç sancak, Ayntab'ı da içermek üzere 23 kaza, 64 nahiye ve 4541 köyden meydana geliyordu.

Halep'te 1867 yılında vilayetin tümünde 115.377 hane vardı. Bunun 99.436 hanesi Müslüman (%85,8), 1.544 hanesi Hıristiyan (%13,7), 724 hanesi Yahudi (%0,5) idi.³⁵ Vilayetin (Halep, Maraş, Urfa sancakları) toplam nüfusu (kadın ve erkek) 676.358 İslam, 93.221 Hıristiyan, 9.819 Yahudi, 11.344 Yabancı olmak üzere toplam 790.642 kişiydi. *“Vilayetimiz İslamları Arap, Türk, Türkmen, Çerkez; Hıristiyanları, Rum, Rum Katoliği, Ermeni, Ermeni Katoliği, Süryan, Maruni, Protestan, Keldani milletlerinden ibarettir. Yahudiler şehir ve kasabalardadır. Türklerin yerleşim başlangıcı Abbasi halifeliği zamanında ve Türkmenlerin yerleşimi Halep'teki Beni Merdas devleti zamanındadır. Türk nüfusun artması Selçuklu ve Memlüklüler zamanındadır. Vilayette Arapça hakim ise de Türkçe ve Fransızca da kullanılır. Halep sancağının ekser mahallelerinde (Maraş ve Urfa) Türkçe konuşulur.”*³⁶

1867 Yılına ilişkin Hane Sayıları verileri her sancağın ayrı ayrı önem arz eden büyüklüğe sahip olduğunu göstermektedir.

	Müslüman	Hıristiyan	Yahudi	Toplam Gayrimüslim %
Halep	47.623	4.940	666	52.979 (%10.2)
Maraş	19.726	5.238	29	24.893 (%21)
Urfa	8.312	1.204	29	9.545 (%13) ³⁷

1895-1896'ya ait kayıtlarda Halep Sancağı Nüfusu 73.695 Müslüman, 926 Rum, 1.646 Ermeni, 4.127 Katolik Ermeni, 2.611 Süryani, 1.952 Maruni, 63 Protestan, 328 Latin, 141 Keldani, 7.874 Yahudi, 2.042 Ecnebi, 2040 Yabancı olmak üzere Toplam 105.918. (%28 gayrimüslim, %2 Yabancı) olarak yer alır. Maraş sancağı 114.993 İslam, 4.167 Katolik

³⁵ Hilmi Bayraktar, XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti, s.20 vd.

³⁶ Salname-i Vilayet-i Halep Hicri 1312, s.121.

³⁷ Aynı eser, ss.23-24.

Ermeni, 20.977 Ermeni, 3.441 Protestan, 198 Yahudi, 981 Yabancı Toplam 144.773 kişi (Gayrimüslim %20.4), Urfa Sancağı ise 113.475 Müslüman, 1.422 Katolik Ermeni, 9.054 Ermeni, 476 Protestan, 317 Yahudi, 1.089 Süryani, 476 Ecnebi, 913 Yabancı olmak üzere toplam 127.222 kişidir. (Gayrimüslim oranı %11)³⁸

Nüfus Nezareti Kayıtlarına Göre 1896-97’de Halep Şehri Nüfusu 107bini aşmıştı.³⁹

	Nüfus	Yüzde
İslam	75.962	70.46
Rum	990	0.92
Ermeni Katolik	3.940	3.65
Rum Katolik	8.051	7.47
Süryani	2.621	2.43
Ermeni	1.664	1.54
Keldani	151	0.14
Protestan	65	0.06
Maruni	1.968	1.83
Latin	353	0.33
Ecnebi	2.046	1.90
Yahudi	7.959	7.38
Yabancı	2.043	1.89
Toplam	107.813	100

Aynı yıl vilayet genelinde 700.580 İslam, 93517 Hıristiyan, 10.655 Yahudi, 11.305 Yabancı olmak üzere toplam 816.057 kadın ve erkek nüfus bulunuyor.⁴⁰

---

³⁸ Salname-i Vilayet-i Halep Hicri 1314, s.152 vd.

³⁹ Halep Vilayet Salnamesi H.1314, s.181.

⁴⁰ Halep Vilayet Salnamesi H.1314, s.157.

XIX. Yüzyıl Sonlarında Halep Vilayeti Millet Esaslı Nüfus Yapısı⁴¹

Müslüman	465346	Hıristiyan	111809	Musevi	9885
Suriyeli Araplar	295110	Rum Melkit	14153		
Nusayri	34000	Ermeni Katolik	12100		
Türk	135785	Süryani Katolik	15000		
Sair	451	Maruni Katolik	2989		
		Keldani Katolik	14000		
		Latin Katolik	1058		
		Ermeni Sair	16149		
		Ortodoks Sair	3160		
		Yakubi Sair	14110		
		Keldani Sair	14460		
		Protestan	633		
GENEL TOPLAM	602.420				

Halep kent merkezi nüfus gelişimi⁴²

Yıl	Nüfus
1518	54.276
1537-1538	80.000
1584	75.000
1683	115.000
1700-1710	110.000-120.000
1790-1800	100.000
1827-1828	75.000
1867	91.290
1883	99.189
1893	105.918
1898	100.676
1900	112.615
1911	126.676

Halep'in 16. yüzyıl sonunda şehir olarak (Nefs-i Şehir) nüfusu 30bini, vilayet toplam nüfusu ise 200bini geçmiştir.⁴³ Bunun yanısıra

⁴¹ 1518 Yılı verileri Avarız defterlerinden Mustafa Öztürk'ün araştırmalarıyla elde edilen verilere, diğer yıllara ait veriler ise Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Cevdet Paşa, Halep Salnameleri ve diğer kaynaklardan Hilmi Bayraktar'ın araştırması sonucunda derlenmiş bilgilere dayanmaktadır. Bkz. Mustafa Öztürk, "1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/868/11026.pdf> s.255; Hilmi Bayraktar, XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, 2004, s.27.

⁴² Aynı kaynaklar.

⁴³ Mustafa Öztürk, "1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/868/11026.pdf> s.255.

Halep'e göçen kişilerin önemli oranda Hıristiyanlardan oluştuğu anlaşılıyor. Hıristiyan yetişkin erkek sayısını gösteren veriler, 1640'da 2.500, 1695'de 5.391, 1740'da ise 8.120 idi. Bu yeni haleplilerin kökeni, Doğu Anadolu'daki Ermeni köyleri, Güney Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'taki Süryani yerleşimleri ve Trablusşam ve Hama'nın Rum Ortodoks Hıristiyan köyleri idi.⁴⁴ Süryanilerin kente göçleri için dini nedenler ön plandaydı. Gelenekçilerle Katoliklerin mücadelesinin sürdüğü dönemde çok sayıda Katolik rahibin bulunduğu ve çevreyi gezerek varlıklarını hissettirdikleri köşullarda Halep çekim merkezi haline gelmişti.

Ermenilerin bölgeye gelmesinin altındaki nedenler ise ticariydi. Varlıklı İran Ermenilerinin bu nedenle kente gelişi ve nüfuzlu konumları, kentin Ermenilerinin kültürel birikimine olumlu etkilerde bulunuyor ve Anadolu Ermenileri için de çekim nedeni oluşturuyordu.

Hıristiyanlar dışında önemli bir göç kalemi de Yahudilerden oluşuyordu. İspanya'dan gelerek kente yerleşen Sefarad Yahudileri burada İtalyan mallarını pazarlıyor ve pamuklu önde olmak üzere bölgenin mallarını da İtalyan limanlarına ihraç ediyorlardı.⁴⁵

18. Yüzyılda kervanların Bedevi saldırılarından korunması için buralara önce Türkmen kabileleri, ardından da Çerkez göçmenlerinin yerleştirilmesi⁴⁶ sözkonusu oldu. Ancak yol güvenliği konusunda olumlu bir gelişme sağlanamazken bölgenin demografisinde bir değişiklik daha gündeme gelmiş oldu.

Halep'te görev yapan Osmanlı valileri, kentte egemen olunan ilk 50 yılda yaptıkları imar faaliyetleri ile kentin yüzyıllardır varolan pazar potansiyelini iki katına çıkardı. Sonunda varılan nokta 56 ayrı çarşı ve 53 kervansaraydan oluşan çok güçlü bir ticari yaşam merkeziydi. 19. Yüzyılda Avrupalıların bölgede ticari faaliyetleri geriledi, ancak karşılıklı mal talebinin devamı nedeniyle yerel unsurlar bu boşluğu doldurdu. Bunlar İtalyan ya da Avusturya kökenli Roman Katolikler, Sefarad Yahudileri ve Arap Katolikleri idi.⁴⁷ 19. Yüzyılın sonunda kentin ticareti yeniden canlandığında ulaşılan rakamlar dışalımın daha büyük olduğuna işaret ediyordu. Üstelik Osmanlı topraklarıyla yapılan ticaret rakamları bu bilgiler içinde bulunmuyordu.

---

⁴⁴ Masters, a.g.m., s.42. Krş. Şam ve Halep Mahkeme kayıtları , C.XXII, s.21; İstanbul BOA MM3498; Ferdinand Taoutel, "Vesaik tarihiyya'an Haleb fi-kurun el-samin aşar", el-Maşrık, S.41 (1947), ss.252-253.

⁴⁵ Masters, a.g.m., s.44.

⁴⁶ Masters, a.g.m., s.50.

⁴⁷ Masters, a.g.m., s.29, 55.

1885	1.558.368 Sterlin Dışalım	998.476 Sterlin Dışsatım
1887	1.618.881 Sterlin Dışalım	884.895 Sterlin Dışsatım
1889	1.764.510 Sterlin Dışalım	980.642 Sterlin Dışsatım

1890'da otuz yıl öncesinin yüzde otuzu kadar tekstil üretimi yapıldığına ilişkin İngiliz konsolosluk raporları bunun nedeni olarak Rus savaşının halkı yoksullaştırmasını ve Mısır'a yönelik ticarete getirilen ilave vergi yükünü gösteriyordu.⁴⁸ Quataert bu raporlardaki bilgilerin gerçeği tam olarak yansıtmadığını, Halep'te tekstil üretiminin son döneme kadar gücünü koruduğunu hatta son yıllarda artmış olabileceğini savunur.⁴⁹

19.yüzyıla girilirken, Halep, hem yerleşik olmayanların yollarda meydana getirdiği gergin ortam hem de Yeniçerilerle Eşraf arasında süregelen huzursuzluklar nedeniyle kötü bir ortam içinde bulunuyordu. Bu da ekonomik faaliyetlerin başka merkezlere kaymasında etkili oldu. Yüzyılın başında çıkan ayaklanmalara (1819) karşı eşrafın yerel yönetimde etkili olduğu bir dönem geldi. Sonrasında da padişahın askerleri tarafından yönetim tekrar merkezin eline geçti. Bundan kısa süre sonra da büyük bir deprem yaşandı. (1822) Yaşananlar kentin 1840 nüfusunun 65-80 bin aralığına gerileyerek önemli bir küçülme yaşamasına neden oldu. Avrupa'nın bölge ürünlerine olan talebindeki azalma da iktisadi gerileyişin nedenleri arasındaydı. Ancak iç ticaret hala önemli boyuttaydı. Mısır Valisi Mehmed Ali ve oğlu İbrahim Paşaların Suriye'yi ele geçirmesi, buradaki iktisadi alanın Mısır'a kaydırılması şeklinde yönlendirmelere neden oldu.

Osmanlı yönetimindeki son dönemde Halep, özellikle Arazi Kanunu sonrasında kırsalın mamur hale gelip tarımsal verimliliğin artmasıyla elde edilen ekonomik canlanma ve uluslararası ticaretin yeniden hareketlenmesi sonucunda ziyaretçilerine öncekinden farklı bir kent görüntüsü sunmaya başladı. 20. Yüzyılın ilk yıllarında pazarların pek çoğu yeniden yapılmış, binalar tamir edilmiş, iş ve ticaret hayatına ilişkin mekanlar gelişmiş, surların dışında kentin her yönünde güzel evler inşa edilmiş, çalılıkların yerini büyüyen şehrin yeni meydanları almıştı. Önce 1906'da Hama ve Şam'a, ardından 1912'de İstanbul ve Bağdat'a

---

⁴⁸ Londra PRO FO 861/22 ve Abdul-Karim Rafeq "The Impact of Europe on a Traditional Economy: The Case of Damascus, 1840-1870", Der. Jean-Louis Bacque-Grammont ve Paul Dumont, *Economie et Societes dans l'Empire Ottoman*, Paris, 1983, ss.419-432 ve Meriwether, "Women and Economic Change", *Arab Women: Old Boundaries, New Frontiers*, Der. Judith Tucker, Washington, DC, 1993, ss.65-83'den aktaran Masters, a.g.m., s.81.

⁴⁹ Donald Quataert, *Ottoman Manufacturing in the Age of Industrial Revolution*, Cambridge, 1993, s.77-79.

demiryoluyla bağlanan kentte⁵⁰ tramvay da faaliyet göstermekteydi ve caddeler gaz lambalarıyla aydınlatılıyordu.⁵¹ Kentin gayrimüslim mahallelerinde “*ahali içinde bilhassa en çok garplılaşmışlar*” toplanmıştı. Demiryoluna yakın olan semtlerin gelişimi daha da hızlı oldu.

Vilayette üretilen tarım ürünleri; tahıl ürünleri (Buğday, arpa, darı, pirinç, pamuk, nohut, mercimek, bakla, keten tohumu, susam, hardal, mısır darısı, şeker kamışı ve benzer), meyve çeşitleri (Halep ve Rumkale ile Ayıntab kazasında fıstık, Halep, Kilis Ayıntab, Antakya taraflarında zeytin, Antakya ile İskenderun’da limon ve portakal, Halep ve Urfa’da nar, kiraz) olarak karşımıza çıkmaktadır. *Antakya, İskenderun, Belen kazalarında çok sayıda dut ağacı olduğundan ala ipek (harir) imal olunurdu.* Bölgede ormanlar bulunmakta, kereste sağlanmaktaydı.⁵²

Vilayet salnamelerinde şehrin sosyal, kültürel, dini ve sanayi-ticaret yapılarının dökümü bulunur. Bu bilgileri yan yana değerlendirdiğimizde ortaya renkli bir şehir hayatına ilişkin tablo çıkmaktadır:

	1896 ⁵³	1906 ⁵⁴	Fark
Hükümet konağı	1	1	
Kışla	1	1	
Kale	2	İç ve dış	
Hastahane	2	2	
Redif Askeri deposu	1	1	
Karakol	15	22	7
Ev	15088	15890	802
Mahalle	105	106	1
Cami	166	169	3
Mescid	180	182	2
Medrese	32	32	
Çiftlik	1		
Tekke ve zaviye	19	19	
Türbe	21	21	
Kilise ve manastır	21	21	
Havra	19	3	-16
Sebil	77	77	
Hamam	39	40	1
Çeşme	71	76	5
Dükkan ve mağaza	7349	7790	441

⁵⁰ Sauvaget, İA, s.122.

⁵¹ Mark Sykes, The Calips’ Last Heritage: A Short History of the Ottoman Empire, Londra, 1915, ss.298-300’dan aktaran Masters, a.g.m., s.86.

⁵² Halep Vilayet Salnamesi H.1312, s.120.

⁵³ Halep Vilayet Salnamesi H.1314, s.125 vd.

⁵⁴ Salnamelerde Halep, s.65 vd.

Matbaa	2	5	3
Bedesten	1	1	
Han	102	117	15
Su değirmeni	29	29	
Hayvan değirmeni	125	128	3
Fırın	99	112	13
Kumaş tezgahı	2915	2915	
Cendere	4	4	
Debbağhane	3	8	5
Mendil Basmahanesi	27	27	
Kahvehane	85	98	13
Meyhane	38	40	2
Boyahane	129	129	
Sabunhane	12	12	
Kalhane	15	15	
Masara		7	7
Pamuk fabrikası	4	4	
Muvakkıthane	2	2	
Şariye fabrikası ⁵⁵	4	4	
Kösele fabrikası	1	1	
Gazino	5	5	
Lokanta	4		
Aşçı dükkanı	11		
Eczahane	20	23	3
İdadi Mektebi	1	1	
Askeri Rüşdiye	1	1	
Mülki Rüşdiye	1	Sanayi mektebi	
İslam İbtidai	90	92	2
Fransızca Mektebi	1	1	
Gayr-i Müslim M.	38	39	1
Enas (kız) Mektebi	1	3	2
Bağ	577	577	
Bağçe	373	374	1
Tarla	1885	1885	
Kireçhane	20	20	
Salhane(Mezbaha)	2	2	
Desti imalathanesi	2	3	1
Darüşşifa	2	2	
Köprü	11	12	1

Bu renkli kent yaşamı büyük üretim doğurmaya, bu da vilayet gelirlerinin toplam giderlerin çok üzerinde seyretmesine neden olmaktadır.

⁵⁵ Şar kıl anlamındadır. Hayvanlardan sağlanan kılların işlendiği tesis olmalı. 7 kütüphane ve 2 buz fabrikası önceden yokken, 1326H'de yer alıyor.

1894 Yılı Halep Vilayet Gelirleri Detayı

Halep Sancağı Merkezi	Toplam	5.086.185
	Emlak Vergisi	1.997.238
	Bedel-i Askeri	531.418
	Ağnam ve Deve	1.281.187
	Aşar	217.341
	Diğer	1.058971
Ayıntab kazası	Toplam	3.014.783
Kilis kazası	Toplam	3.097.454
Antakya	Toplam	3.430.259
Halep Sancağı	Toplam	25.018.474
Urfa Sancağı Merkez	Toplam	3.900.739
Maraş Sancağı Merkez	Toplam	2.155.500
Halep Vilayeti	Toplam	38.840.259

1894 Yılı Halep Vilayeti Giderleri Detayı

Şeriye	89.240
Dahiliye	1.366.685
Adliye	369.030
Maliye	949.575
Esham-ı Mütenevviç	807.537
Toplam	3.582.067

İncelediğimiz yıl için gelirlerin giderlerden farkı 35 milyon Osmanlı Lirasının üzerindedir.

19. Yüzyılın ikinci yarısında Halep'teki ticari hareketlilik bir yandan yabancıları buraya çekerken, bir yandan da Hıristiyan din adamlarının misyonerlik faaliyetlerine yol açmıştır.

Halep'te bulunan Ruhani Liderler Süryani Katolik Patriği, Rum Katolik Metropolidi, Ermeni Katolik Metropolidi, Maruni Petropolidi, Rum Ortodoks Metropolidi, Keldani Milleti Reisi, Ermeni Murahhasa Vekili ve Musevi Milleti Hahambaşısıdır.⁵⁶

1896 yılı itibariyle kentteki yabancı temsilciler Fransa konsolosu ve 1 tercüman, Rusya konsolosu ve 1 tercüman, İtalya konsolosu ve 2 tercüman, İngiltere Konsolosu ve 1 tercüman, Avusturya ve Macaristan konsolosu ve 3 tercüman, Almanya konsolosu ve 2 tercüman, İran Şehbenderi ve 3 tercüman, Amerika Konsolos memuriyeti ve Belçika

⁵⁶ Salname-i Vilayet-i Halep Hicri 1312, s.132 vd.

Konsolosu ve 4 tercüman, Portekiz konsolosu ve 1 tercüman, İspanya konsolosu ve 3 tercüman, İsveç ve Norveç Viskonsili ve 1 tercüman, Yunan Viskonsili ve 2 tercüman, Flemenk Viskonsili olarak sıralanır.⁵⁷ Ayrıca Antakya’da Fransa Devleti Konsolos Memuru Muvakkatı, İngiltere Devleti Konsolos Vekili, İspanya Konsolos Memuru, İran Şehbenderi, Almanya Devleti Konsolos Memuru Muvakkatı; İskenderun’da Fransa Devleti Konsolos Vekili, İngiltere, İsveç ve Hollanda Konsolos vekili, İtalya ve Avusturya ve Macaristan Konsolos Vekili, Amerika Birleşik Hükümetleri Konsolos vekili, İspanya Devleti Konsolos Vekili, İran şehbenderi, Almanya Devleti Konsolos vekili, Yunan Devleti Konsolos vekili; Ayıntab’da Fransa konsolosu, Yunan konsolos vekili, Amerika konsolos memuru; Maraş’ta Amerika konsolos memuru ve Urfa’da İran şehbender vekilinin varlığı dikkat çekicidir.

19. Yüzyıl sonunda Halep’te eğitim alanında Osmanlı topraklarının geneline paralel gelişmeleri gözlemek mümkündür. Halep Mülkî İdadi Mektebi’nde Müdür, 3 muavin, katip, tabib, depo ve anbar memuru, mübâyacı memuru, imam ve mübaşir, 13 hademe ile eğitim kadrosunda; dini ilimler, Arapça, Arapça ve Farsça, 2 Fransızca, kozmoğrafya, nazari hesap, fen bilgileri, tarih, kanunlar, edebiyat, kimya, coğrafya, Türkçe, hikmet-i tabiiyye, hendese, makine, inşa, kitabet, hesap, usul-i defteri, resim, hüsn-i hat muallimleri bulunurdu. Sözü edilen Mülkî İdadi Mektebi, kentten yüksek ortaöğretim kurumudur. Bu nedenle son derece zengin öğretmen kadrosu ve o gün için bilime çok önem verildiğini kanıtlayan müfredatı bulunmaktadır. Öğretimin yaygınlığı açısından değerlendirildiğinde ise tablo biraz düşündürücüdür. Kentte nüfus başına okul sayıları gayrimüslimler için Müslümanlardan önemli farkla geridedir. 1.050 Müslüman nüfusa bir okul düşerken, 455 gayrimüslim nüfusa bir okul denk gelmektedir.⁵⁸ Yabancı temsilciliklerin ve misyonerlerin eğitim faaliyetlerinin yoğunluğu bu rakamlardan izlenebilmektedir. Öğrenci sayısı; 66 yatılı, 79 gündüzlü olmak üzere 125 kişidir. Kız Rüşdiye Mektebinde birinci ve ikinci muallime görev yapmakta ve 120 öğrenci eğitim görmektedir. Feyziye Mektebinde de birinci muallim ve kapıcı kadroları bulunmakta ve 115 öğrenci öğrenim görmektedir.⁵⁹

Vilayette İskenderun ve Suveyde limanları vardır. Kumanya vapurları işlemektedir. Suveyde’ye zahire ve eşya almak için de gemilerin

---

⁵⁷ Salname-i Vilayet-i Halep Hicri 1314, s.152 vd.

⁵⁸ Salnamelerde Halep, s.65.

⁵⁹ Salname-i Vilayet-i Halep Hicri 1314, s.124 vd.

geldiğini kayıtlardan izliyoruz.⁶⁰ İskenderun Vapur İskelesine yanaşan vapurlar.⁶¹

Osmanlı İdare-i Mahsuse Vapurları	her hafta	İstanbul'dan
Hidivi Kumpanyası	her salı	Beyrut'tan
	her hafta	İskenderiye'den
Osmanlı Hacı Davud kumpanyası	her 15 günde Salı	İzmir'den
Fransız kumpanyası vapuru	her 15 günde Perş	Beyrut'tan
	her Cuma	İstanbul'dan
İngiliz Kumpanyası	her hafta	İstanbul'dan
Yunan Kumpanyası	belli günlerde	İzmir'den

Bu hızlı ulaşımına paralel olarak hareketli bir iletişim ağı da vilayette dikkati çeker. Halep'e gelen postalar:⁶²

Osmanlı Tatar Postası	her Cuma	Antakya ve İskenderun'dan İstanbul'a
Hidivi (Mısır) Posta Vapuru	her Cumartesi	Beyrut'tan gelir,
	her Pazartesi	Beyrut üzerinden İskenderiye'ye gider.
Fransız Posta Vapuru	15 günde Perş	Beyrut'tan geçerek İstanbul'a gider
	15 günde Cuma	İstanbul'dan gelir, İskenderiye'ye gider.

19. Yüzyıl Sonunda Halep'te Gündelik Yaşama İlişkin Öne Çıkan Noktalar

Bu çok renkli kent, hem İslam, Hıristiyanlık ve Museviliğin, hem Arapça, Türkçe, Ermenice, İspanyolca ve Farsça'nın, hem kadının hem erkeğin rol aldığı bir sahne sunmaktadır tarihe. 18. Yüzyılın ilk yarısına ait bazı kayıtlardan Halep eski valisi Kara Mustafa Paşa'nın kızı Abide Hanım'ın babasının kurduğu vakfın hanını yönetmekte olduğunu anlıyoruz.⁶³ Buna benzer daha eski bir tespit de avarız defterlerindeki kayıtlarından önümüze geliyor ve çok sayıda kadının (toplam 136 kişi) hane reisi olarak kaydedildiğine işaret ediyor.⁶⁴

Halep toplumuna ilişkin başka bir özellik de katılım ve işbirliğine yatkınlık olarak ortaya çıkıyor. Bölgede 1850 olaylarında yerel yönetimi ele

⁶⁰ Aynı kaynak, s.129

⁶¹ Aynı kaynak, s.314

⁶² Aynı kaynak, ss.316-317.

⁶³ Masters, a.g.m., s.45, Krş. Şam, AS, Halep, C.I, ss.200, 201, 210.

⁶⁴ Mustafa Öztürk, "1616 Tarihli Halep Avarız - Hane Defteri", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/868/11026.pdf> s.265.

alan kentliler olduğu gibi; 1878’de yaşanan kıtlığa tepki olarak ortaya çıkan ayaklanmayı başarıyla sakinleştiren dönemin garnizon komutanı Cemal Namık Paşa’nın takip eden yıllarda eyalet valiliğine atanması yolunda lobi çalışmaları yürütüldüğü anlaşılıyor. Bunun bir önceki yüzyılın başındaki bir örneği de Rum Ortodoks cemaati içindeki Latin etkisi ile ortaya çıkan Uniat hareketinin ulaştığı sonuçlardır. İstanbul’da bulunan Patriğin seçimi dışında Arap bir yerlinin Antakya patriği olarak seçilmesini sağlayacak biçimde toplumsal ve siyasi faaliyetlerde bulunmuş ve sonuç elde etmişlerdi.

Halep, Hıristiyan dininin renkliliği açısından da bölgenin diğer kentlerinden ayrılır. Buradaki ticari hareketlilik bir yandan yabancıları buraya çekerken, bir yandan da onlara hizmet vermek üzere gelen din adamlarının misyonerlik faaliyetlerini geliştirme imkanı vermektedir. Bu yönden özellikle Şam’la karşılaştırıldığında önemli bir farklılık olarak hem yerel unsurları hem Roma’yi önemseyen bir Uniat hareketi burada hayata geçebilmiştir.⁶⁵

1850 Sonrasında ticaret hızının düşmesi, güvenlik engelleri, deprem ve salgın hastalıklar ve son olarak iç çatışma ve bunun kanlı biçimde bastırılması nedenleriyle azalan nüfusu yeni bir göç dalgasıyla artmaya başladı. Ancak bu kez gelenler çevre kırsalın insanları değildi. Oralar uzun süredir boştu. Gelenler Anadolu’dan ve özellikle Güneydoğu Anadolu’dan gelen Ermenilerden oluşuyordu. Boş kalan kırsal, özellikle 1858 Arazi kanunnamesi sonrasında özel tasarrufa açıldığında, bir önceki yüzyılda iltizam kontrolü ile öne çıkan ailelerin yeni kuşakları tarafından işletilmeye başlanacaktı. Halep’in yerli gayrimüslimlerinden ise uluslar arası ticareti doğrudan yönlendirmek üzere göç edenler çok oldu. Bunlar Avrupa’nın çeşitli yerlerine, Amerika’ya ya da daha yakın olmak üzere Filistin, Beyrut ve İstanbul’a yerleştiler.⁶⁶

İngiliz konsoloslarının Halep’ten yazdığı raporlar, kentte 1878-79 kıtlık nedenle karışıklıkların son olmadığına işaret etmektedir. Hatta bundan sonra sürekli bir huzursuzluk ortamının söz konusu olduğu, çeşitli yerlerde şikayet ve çatışmaların meydana geldiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı yönetimi için dil ve kültür birikimi farklı olan unsurların kaynaşmasını sağlamak çok kolay değildi. Bölgedeki İslam anlayışı bile önemli farklılıklar arz ediyordu. Dolayısıyla yerel ileri gelenlerin yönetimde etkin ve sadık biçimde kullanılması yönteminin tüm bu topraklarda uygulanabilmesi kolay olmayacaktı, bu nedenle Şam ve Halep’in Osmanlı valileri ve çok sayıda köyün Türkçe konuşan sipahisine rağmen diğer Arapça

---

⁶⁵ Masters, a.g.m., ss. 60 vd., 84.

⁶⁶ Masters, a.g.m., s.60 vd ve s.80-84.

konusulan eyaletler olan Mısır, Bağdat, Trablusşam ve Basra valiliklerine yerel seçkinler atanmıştı. Ancak yapının karmaşıklığı bundan ibaret de değildi. Halep'te Osmanlı yöneticiye rağmen yerel seçkinlerin yönetimde önemli etkinliğinin bulunduğu bir düzen oluşturuldu ve zaman zaman vali değişikliğinin sıklığı nedeniyle görev yerine bile ulaşmadan yapılan değişiklikler bu seçkinlerin etkinliğinin daha da büyük olmasına yol açtı. Özellikle kaymakam ve muhassiller bu kişilerdendi. Diğer yandan başkadı İstanbul'dan atanan bir Osmanlı iken, yargı ve yerel idarenin alt basamakları yerel unsurlardan oluşuyordu.⁶⁷

Kentteki hukuk uygulamaları çeşitlilik gösteriyordu. Başlangıçta İslamiyette dört mezhebin de temsilcileri bulunurken zamanla Hanefilik ve Şafiiilik hayatına devam etti. Gayrimüslimler için ise özel hukuka ilişkin olarak kilise ve haham mahkemelerine başvurma hakkına sahiplerdi ancak kayıtlar bunların da sıklıkla Şeriat Mahkemelerine başvurmuş olduğunu gösterir. Katolikliğe geçmek yaygın bir tavır olduğundan Ortodoks, Süryani ve Ermeniler giderek azalmış ve aralarındaki dayanışmayı da kaybetmişti. Hıristiyanların yer aldığı dava kayıtları da cemaatler arası gerilimin yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu dinamik yapı içinde Müslümanların tek mezhepleşmeye doğru giden değişimine benzer olarak Hıristiyanlar arasında başlık parası ya da kız çocuğun mirastan pay almasını güvence altına alma çabası gibi Müslümanlara özgü davranışları gösterdiğine işaret eden kayıtlar da bulunmaktadır.⁶⁸

Konsolosluk Belgelerine Yansıyan Halep Yaşamı

Bölgedeki konsoloslukların geniş bir görev yelpazesini aktif olarak hayata geçirmekte oldukları gözlenmektedir. İngiliz Konsolosluk belgeleri bu konuda ilgi çekici örneklerle doludur. Belgeler bölge temsilcisinin Osmanlı yöneticileriyle çok yakın ilişki içinde kalmaya gösterdikleri özeni ortaya koyarken, merkeze gönderilen istihbarat içinde yöneticiler hakkında ayrıntılı bilgilerin bulunduğu dikkati çekmektedir. Göreve yeni gelen bir yöneticinin, kişisel özellikleri, hangi dillere hakim olduğu, diğer bölge yöneticilerinin hangileriyle yakın ilişkisi bulunduğu, daha önceki görev yerleri ve hatta yazıştığı kişilerin önceki görevleri ve bununla ilişkili olarak muhtemel bağlantıları ayrıntılı olarak bildirilmektedir. *“Fehmi Paşa 12 ay arayla ikinci kez mutasarrıflığa getirildi... Konya Vilayetinde bulunan Ahmet Arif Paşa ile Fehmi Paşa yazışıyorlar. Ahmet Arif çok genç bir yönetici. Bu görevinden önce İstanbul'da İçişleri Bakanlığında çalışıyordu. Fransızca konuşuyor. Adana Vilayetinin mutasarrıfları da bazısı Fransızca bazısı*

---

⁶⁷ Raymond, a.g.m., s.447 vd.

⁶⁸ Masters, a.g.m., ss.46-47.

*Almanca ve İngilizce yazılabiliyor.”*⁶⁹ Başka bir örnekte “*Halep Vilayeti Valisi Hacı Osman Paşa tayin oldu... Halep'te bulunduğu süre boyunca bize karşı son derece nazikti. Yerine gelecek kişinin 1889'da Halep'te vali olarak bulunmuş olan Hasan Paşa'nın olacağı söyleniyor. Kendisi iyi ve dürüst bir kişidir ancak yaşlı olduğu için yeteri kadar enerjisi olmayabilir.*” ifadelerine yer verilmiştir.⁷⁰ Yöneticiler hakkında daha geniş bilgi edinmek amacıyla diğer bölge temsilcilerinden derlenen istihbarat da aktarılmaktadır. Yöneticilerin seyahatlerinin gerçek amaçları hakkında araştırma yapıp bilgi derlenmektedir. Örneğin Kıbrıs'ta görevli bir kişinin Anamur'da bulunmasının gerçek rahatsızlık kaynaklı olduğu bildirilmiştir.⁷¹

Temsilcilerin bölgedeki Osmanlı yönetiminin alt kadrolarıyla yakın teması korumak üzere çaba içinde olduğu ve zaman zaman bu yolla istihbarat elde etikleri anlaşılmaktadır. 1877 Yılında Halep yakınlarında önemli bir hırsızlık olayı yaşanmış, bununla ilgili zanlılar yakalanmıştır. Konsolosluğun İstanbul'a raporunda polis departmanından elde edildiği belirtilen detaylı bilgiler yer almıştır. Vakanın detayları aktarılırken, Müslümanların zanlı, mağdurun gayrimüslim ya da yabancı olduğu durumlarda cezaların uzun sürmediğine, takibatlarda eksiklikler yapılabildiğine dair sitemler yer almaktadır.⁷² Aşağıda yer verilecek olan konsoloslar arası ilişkilerde gösterilen gayret genellikle yabancıların haklarının korunması yönünde yönetimin düzenlemeler yapmasını sağlamak ya da tekil olay düzeyinde takipçi ve talepkar olmak yönündedir.

Çok sayıda belge, İngiliz konsoloslarının, yabancılar ve hatta Osmanlı tebaasından olan gayrimüslimlerin devletle ilişkilerinde oluşan sorunları yakından takip ettiği, hukuki destek verdiği ve detaylı olarak merkeze bilgi aktardığını ortaya koymaktadır. Bu konuların takibi için gerektiğinde doğrudan yerel otoritelerle temasa geçilmekte, zaman zaman da İstanbul'un devreye girmesi için yazışmalarda bulunulmakta ve oradan gelen telkinler doğrultusunda yeniden hareket edilmektedir. Bazı durumlarda Örneğin Barher ve Jed aileleri arasındaki mülk anlaşmazlığına ilişkin örnekte bir yıldan uzun süredir devam eden uğraşlardan söz edilmektedir.⁷³ Osmanlı azınlıklarının misyoner olarak aktif görev aldıklarını da belgelerden izlemek mümkündür. Maraş'ta bulunan Osmanlı Ermenisi Behesmilyan'ın

---

⁶⁹ FO 1839, No.3 Confidential, 28 Şubat 1894, Halep İngiliz Konsolosluğu'ndan İstanbul'a gönderi.

⁷⁰ FO 1839, No.3 Confidential, 29 Haziran 1894, Halep İngiliz Konsolosluğu'ndan İstanbul'a gönderi.

⁷¹ FO 1839, No.8, 15 Mayıs 1894 Halep İngiliz Konsolosluğu'ndan İstanbul'a gönderi.

⁷² FO 195 1153, 9 Ocak 1877, No.4, Halep İngiliz Konsolosluğu'ndan Londra'ya gönderi

⁷³ FO 1839, No.4, 11 Nisan 1894 Halep İngiliz Konsolosluğu'ndan İstanbul'a gönderi.

Tarsus Öğretim Misyonunun Londra komitesi üyesi olarak bir bağlantı için seyahatinden söz edilmektedir.⁷⁴ Yabancıların mülk edinme ve devir işlemlerine ilişkin mutabakatsızlıkların çözümü için Fransız ve İtalyan makamlarıyla birlikte hareket edilmesi, İstanbul'dan destek aranması hakkında rapor düzenlenmiş ve Fransız memorandumu ek olarak gönderilmiş ve çok sayıda örnek olay aktarılmıştır.⁷⁵ Bazı durumlarda gayrimüslimlerin davalarının aylar süren takibinin ve hatta karar sonrası mahkumun durumunun takibine devam edilmesinin örneklerine rastlanmaktadır. Bir Hıristiyan'ın ölümüyle ilgili olarak beş yıl hapse mahkum edilen ancak 18 ay sonra salıverilen Müslüman hakkında rapor düzenlenmiş, karar verenler hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir.⁷⁶ Bu veriler İstanbul tarafından da sıkı takipte tutulmakta, zaman zaman sorularla raporlamalar devam ettirilmektedir. Sözü edilen davadaki salıverilmenin takibi için bir ay sonra yeniden yazışma yapılmış ve İstanbul'da konunun takibinin yapılmasına başlandığı ve cevap beklendiği bildirilmiştir.⁷⁷

Yabancıların ya da koruma talebinde bulunan kişilerin birkaç nesil geriye gidecek şekilde araştırmaları raporlanmaktadır. 1894'de Gess ailesinin vatandaşlık başvurusu hakkında yapılan incelemede, başvuru sahibinin dedesinin Halep'te doğmuş ve ölmüş olduğu, babasının Paris'te yaşamış ve ölmüş olduğu, kardeşlerinin Beyrut, Paris ve Kudüs'te yaşamakta olduğuna ilişkin bilgiler yer almıştır.⁷⁸ Yine çok sayıda ticari mutabakatsızlık ya da Osmanlı idari birimleriyle oluşan anlaşmazlıklar hakkında yabancıların bazen de gayrimüslimlerin başvurularına yer verildiği dikkati çekmektedir.⁷⁹

Yabancı temsilciler birbirleriyle de yakın temas içindedir. Raporlar diğer temsilcilerin hareketlerine yönelik istihbarat içermekte, ülkelerine ait temsilcisi bulunmayan yabancıların korunmasına da özen gösterilmektedir. 1876'da görevine son verilen Belçika temsilcisinin korunması hakkında İngiliz Konsolosluğu'nun geniş bilgiler içeren raporu bulunur.⁸⁰ 1877 Tarihli bir raporda bu ilişkilere ilişkin çabaların sürekliliğine ancak gerçekleşen işbirliğinin sınırlılığına ilişkin ayrıntılar dikkat çekicidir: *“Ticaret Meclisi eşit sayıdaki Müslüman ve gayrimüslim üyelerden ve Müslüman başkandan*

---

⁷⁴ FO 1839, No.5, 28 Nisan 1894 Halep İngiliz Konsolosluğu'ndan İstanbul'a gönderi.

⁷⁵ FO 1839, No.7, 10 Mayıs 1894 Halep İngiliz Konsolosluğu'ndan İstanbul'a gönderi.

⁷⁶ FO 1839, No.14, 9 Haziran 1894 Halep İngiliz Konsolosluğu'ndan İstanbul'a gönderi

⁷⁷ FO 1839, No.19, 5 Temmuz 1894 Halep İngiliz Konsolosluğu'ndan İstanbul'a gönderi

⁷⁸ FO 1839, No.9, 17 Mayıs 1894 Halep İngiliz Konsolosluğu'ndan İstanbul'a gönderi.

⁷⁹ FO 1839, No.19, 5 Temmuz 1894 Halep İngiliz Konsolosluğu'ndan İstanbul'a gönderi

⁸⁰ FO 195 1113, No.2 “Not sent home”, 12 Ocak 1876 Halep İngiliz Konsolosluğu'ndan İstanbul'a gönderi

oluşur. Avrupalıların Osmanlı konularında önceden meclise taşınmış bir konuları olduğunda, Osmanlı üyelerle Avrupalı üyelerin de sayıları eşit olur. Ancak bu gerçeğe rağmen şunu belirtmek gerekir ki, Ticaret Meclisi'nde hiçbir davadan bir karar çıkmamıştır. Vali tüm bu heyet ve meclislerin daha iyi çalışması için çaba harcar ancak O'nun iyiniyetli çabalarına sonuçsuzdur. Bu eksikliklerin giderilmesi için daha bağımsız bir kontrol düzenlenebilir ancak bu da Müslümanlar arasında infiale neden olabilir. Bu toplumsal tepki Sadrazama ulaşır valinin aleyhine gelişir diye çekinmeleri söz konusu olabilir. Bugün Osmanlı İmparatorluğunun içinde bulunduğu koşullarda, yönetimden çekinen paşalara güvence verme için gayret sarf etmekteyiz. Bu kişilerin haklılığının sağlanması noktasında İstanbul'dan yardım istenebilir. Farklı konsoloslukların böyle olağandışı konularda işbirliğiyle hareket etmesi konusunda fikir birliği sağlanmasının kolaylaştırılması için konsolosluğun çabası başarılı olabilir. Bu şekilde farklı kaynaklardan benzer raporlar almaları yönetimi limanın idaresini yeniden organize etmeye yönlendirebilir. Ancak burada bulunduğum yirmi yıl süresince Fransa temsilcisi dışında hiç bir meslektaşımın böyle bir işbirliği imkanı sağlamış değilim. Diğer tüm temsilcilikler, yerlilerden oluşan kadroları nedeniyle bu zorluktan kurtulmak için şart olan yaklaşıma karşı çıkıyorlar. Burada ve diğer vilayetlerde yapmış olduğum görevlerden edindiğim tecrübeye dayanarak, dış temsilcilerin işbirliği yapmalarını sağlanabilirse vilayet yönetiminin tüm branşlarıyla birlikte daha verimli çalışmasını sağlamak mümkün olabileceğini söylemek isterim.”⁸¹ Halep konsolosunun bu satırları, konsoloslar arası ilişkilerin sürekli olduğunu ancak çıkarların çakışması ve üstünlük konusundaki rekabet nedeniyle işbirliğinin tam olarak elde edilemediğini işaret etmektedir. Ayrıca daha önce sözü edilen bölge yöneticileriyle yakın temas çabalarını da bir kez daha gözler önüne sermektedir.

İktisadi araştırmalar da dikkat çekicidir. Temsilciler vilayetlerin detaylı biçimde gelir giderlerini raporlamakta ve yorumlamaktadır. 1892 Yılına ait verilerin yorumunda yapım onarım ve personel giderlerinin önemli pay sahibi olduğuna dikkat çekilmiştir.⁸² İktisadi alanda öneriler de raporlarda yer almaktadır. Örneğin, 1876'da üzümün az olduğu dönemlerde satışının yapılması ve böylece daha yüksek gelir elde edilmesine ilişkin

---

⁸¹ FO 195 1153, 9 Ocak 1877, No.4, Halep İngiliz Konsolosluğu'ndan Londra'ya gönderi.

⁸² FO 1839, No.12 Confidential, 28 Mayıs 1894 Halep İngiliz Konsolosluğu'ndan İstanbul'a gönderi. Daha sonra gelen detaylı soruları cevaplamak üzere tekrar konuya yer veren rapor düzenlenmiştir. FO 1839, No.17 Confidential, 21 Haziran 1894 Halep İngiliz Konsolosluğu'ndan İstanbul'a gönderi.

öneriler⁸³, bunun yanı sıra bölgedeki petrole ve at ihracatına dair bilgiler derlenmekte İstanbul aracılığıyla Londra'ya aktarılmaktadır.⁸⁴

Sonuç

Halep, Osmanlı Ortadoğusu ya da Doğu Akdenizi'nin çok önemli bir kavşak noktası ve yönetim merkezi olmuştur. Kentin sunduğu renkli kültürün yanı sıra hem sosyal hareketlilik, hem iktisadi önemi nedeniyle 19. Yüzyılda dış temsilciliklerin faaliyetleri oldukça üst düzeyde sürmüştür. Temsilcilerle her kademede Osmanlı yöneticilerinin ve yine temsilcilerle diğer devletlerin temsilcilerinin sürekli iletişim halinde bulunduğunu ve bu durumun kentteki günlük yaşama yansıtıldığını gösteren kanıtlar bulunmaktadır.

---

⁸³ FO 195 1113, No.19 “Not sent home”, 12 Şubat 1876 Halep İngiliz Konsolosluğu'ndan İstanbul'a gönderi

⁸⁴ FO 195 1113, No.3 “Not sent home”, 26 Ocak 1896, Halep İngiliz Konsolosluğu'ndan İstanbul'a gönderi